

فرا ترکیب نقاط ضعف و تسهیل کننده‌های برنامه‌های توسعه ملی

(تاریخ دریافت: ۹۵/۰۶/۰۷ - تاریخ تصویب: ۹۶/۰۶/۲۶)

حمید سجادی^۱

چکیده

ارزیابی برنامه‌های توسعه ایران جهت رفع موانع و تحقق اهداف برنامه‌های توسعه، موضوع پژوهش گستره وسیعی از مقالات و تحقیقات بوده است. با توجه به حجم زیاد مطالعات ارزیابی برنامه‌های توسعه از یکسو و گوناگونی‌ها در نتایج تحقیقات از سوی دیگر، روش فرا ترکیب به منظور تجزیه و تحلیل نظام‌مند گستره وسیع نتایج پژوهش‌ها اتخاذ شد. در این مطالعه، متون کیفی منتشر شده و نشده در زمینه آسیب‌های برنامه‌های توسعه طی سالهای ۱۳۹۴-۱۳۷۱ انتخاب شدند. سپس با مرور کامل متن مقالات و گزارشات و متون، مقالاتی که بطور دقیق نقاط ضعف و تسهیل کننده‌های برنامه‌های توسعه ملی را مورد بررسی قرار می‌دادند، انتخاب و با یکدیگر مقایسه شدند. این مقالات با رویکرد تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفت و داده‌ها به شیوه کدگذاری باز تحلیل شدند. نتایج حاصله از تحلیل نقاط ضعف و موانع برنامه‌های توسعه در ۱۳ مضمون و تسهیل کننده‌ها در پنج کد تحت عناوین همگرایی و انسجام نظام آموزش عالی با نظام اجتماعی و پیوند علم و صنعت، پیشبرد توسعه متوازن، محدودسازی دولت در فرایند

---

۱. دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه تهران (hmd_sajadi@yahoo.com)

۶۶ فصلنامه دولت پژوهی

توسعه، تقویت نظام اجتماعی به عنوان بستر توسعه و گسترش تعاملات بین المللی تفسیر و ترجمه شدند و نهایتاً یافته‌های راهبردها نشان از ضرورت پیشبرد توسعه در قالب رویکرد سیستمی داینامیک، تفسیر شد.

کلیدواژه‌ها: آموزش، کسب و کار، توسعه متوازن، برنامه توسعه، مشارکت

۱. بیان مسئله

امروزه جوامع و سازمان‌های فعال در زمینه توسعه ملی، موفقیت بیشتر خویش را مدیون چشم انداز ملی و برنامه‌های توسعه می‌دانند. توسعه با مدیریت و هدایت اصلاح طلبانه متغیرها و در بستری از تنش‌ها و عدم تعادل‌ها حاصل می‌شود. این امر توسعه را نیازمند شعوری هماهنگ کننده می‌سازد. (لفت و پیچ، ۱۳۸۷: ۱۹) به- عبارتی برنامه‌های توسعه یک فرایند آگاهانه است، آگاهی از نارسایی‌های اقتصاد بازار، آگاهی بر اقتصاد سیاسی جهان، شناسایی اولویت‌های کشور، فهم محرک‌های اصلی و پیشران توسعه در هر یک از بخش‌های نظام اجتماعی ضروریست. برنامه‌ها با بی‌اطمینانی و خطر مواجه هستند، و پارامترهای غیرقابل پیش‌بینی اتخاذ تدابیری لازم برای مدیریت و انعطاف در مقابل وقایع پیش‌بینی نشده را ضروری می‌سازد. با این وصف که دغدغه اصلی برنامه‌ریزان توسعه‌ای در ایران، تا حدود زیادی تحقق نیافته، لاجرم بررسی و آسیب شناسی برنامه توسعه ملی، به یک موضوع ضروری و مهم بدل شده است بویژه این که سابقه برنامه‌ریزی در ایران از بسیاری از کشورهای در حال توسعه‌ای که امروزه در مرز توسعه یافتگی هستند، بیشتر است. برغم این مهم، برنامه‌ریزی اثربخش چندانی برای دستیابی به اهداف مندرج در برنامه‌های توسعه نداشته است. (جهانگرد، ۱۳۹۱، ۱۵)

به عنوان نمونه می‌توان به عملکرد برنامه چهارم توسعه اشاره کرد آنچنان که ضریب خودکفایی تامین انرژی غذایی مصرفی از منابع داخلی از میزان ۷۵ درصد در سال پایه (۱۳۸۳) به مقدار ۵۵ درصد در سال آخر برنامه چهارم (۱۳۸۸) تنزل یافته است که نشان دهنده تشدید افزایش واردات مواد غذایی است. انواع

تولیدات کشاورزی تنها ۲۲ درصد اهداف مورد انتظار در برنامه چهارم توسعه بوده است. (کشاورز و کلانتری، ۱۳۹۰: ۶) در برنامه چهارم نیز هر چند در ماده ۱۵۵ بر لزوم تهیه برنامه‌های اجرایی براساس اسناد توسعه ملی و استانی از سوی دستگاه‌ها تاکید شده بود اما نتیجه‌ای از این مواد قانونی برای ملزم ساختن کارگزاران توسعه به رعایت برنامه حاصل نشد. (دفتر مطالعات برنامه و بودجه، ۱۳۸۸: ۲۲) این مهم بیش از هر چیز ضرورت آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه را نمایان می‌کند. در راستای این مهم آثار و تالیفات بسیاری نگارش یافته که هر یک از یک نقطه نظر به آسیب‌شناسی و ارزیابی برنامه‌های توسعه در ایران پرداخته‌اند؛ که هر یک می‌تواند دستمایه اصلاحی جهت تقویت برنامه‌های توسعه باشد؛ این که آیا ساختار دولت برنامه‌ریز و مدیریت سیاسی کشور نامناسب بوده است؛ آیا جهت‌گیری‌های برنامه توسعه مانع موفقیت تحقق اهداف برنامه بوده است؛ آیا مشکل از مجموعه‌ای از عوامل زیربنایی، ساختاری، کارشناسی و مدیریتی بوده است؛ آیا برنامه‌های توسعه توانسته در شناسایی و اصلاح چالش‌های کشور بدرستی عمل کند؛ و یا اینکه علل ناهماهنگی برنامه و ضعف برنامه‌های توسعه چیست.

بسیاری از نقدها با اصل و محور قرار دادن سند چشم‌انداز در تدوین برنامه‌های توسعه، به ارزیابی اهداف، رویکردها و ساختارهای برنامه توسعه به صورت تطبیقی با اهداف سند چشم‌انداز پرداخته (برادران شرکا، ۱۳۸۵) و (نورزاده و همکاران، ۱۳۸۸)، برخی نیز با استدلال اینکه عامل اقتصادی - اجتماعی مهمترین عامل گام نهادن در مسیر توسعه پایدار است، وضعیت توسعه پایدار در برنامه‌های توسعه ایران را بررسی کرده (مومنی و امینی، ۱۳۹۰)، تعدادی نیز با تاکید بر ضرورت مشارکت زنان به عنوان بخشی از نیروی انسانی جامعه که نقش تسریع

کننده در تحقق و دسترسی به توسعه دارند، به ارزیابی برنامه‌های توسعه پرداخته و دسترسی زنان به اطلاعات، ارتقاء مشارکت و اشتغال آنها و نهایتاً توانمندسازی زنان را توصیه می‌کند (شیرزادی و سوزنی شیروان، ۱۳۹۱) و (سپهری مقدم، ۱۳۸۴)، بعضی هم با طرح ضرورت گسترش تعاملات جهانی، بازسازی اقتصاد ملی برای جلوگیری از عقب‌ماندگی در عرصه رقابت جهانی را الزامی دانسته (قریب، ۱۳۸۹) و (شیرزادی و سخایی، ۱۳۹۰)، برخی آثار با تاکید بر تاثیر عوامل سیاسی و مدیریتی در تحقق و عدم تحقق برنامه توسعه، میزان اراده سیاسی دولت و دانش فنی مجریان در پیشبرد توسعه را مورد ارزیابی قرار داده‌اند. (سینایی، ۱۳۸۲)، (ابراهیم آبادی ۱۳۸۲) و (اشتریان و همکاران، ۱۳۹۳)

معدودی از نقدها نیز با طرح این نکته که راهبرد توسعه نمودار همگنی درونی اندیشه‌ها و مناسبات اجتماعی است بر ضرورت رسیدن نخبگان جامعه به استنباطهای مشترک پرداخته و به نقد ساختار ناهمتر از اقتصادی و تشدید چندپارگی‌های فرهنگی و اجتماعی و تعدد مراکز تصمیم‌گیری به عنوان مهمترین عوامل ناهمگنی و مانع تحقق اهداف توسعه پرداخته‌اند. (شکوهی، ۱۳۸۹) بسیاری نیز با تاکید بر این مهم که پیش بردن توسعه فقط با شناخت و ارزیابی دقیق حاصل می‌شود، به نقد فقدان الگوی فکری هدفمند، انحصارات و امتیازات ویژه و فقدان فضای باثبات اقتصادی و ائتلاف منابع فیزیکی و انسانی پرداخته و نهایتاً بر عقلانی بودن برنامه‌ریزی، شناخت موانع متعدد ساختاری محدودکننده در فرایند برنامه‌ریزی و اجراء، الزام وجود نهادهای ارزیابی‌کننده، ارتقاء هماهنگی اهداف و وسایل تاکید کرده (دلیرپور، ۱۳۸۶) و (سجادی، ۱۳۹۳)، همچنین برخی آثار نیز بر مبنای مفروضات عدالت اجتماعی، بر پیشبرد توسعه متعادل در تمامی حوزه‌ها، گسترش فعالیت گروه‌های سیاسی، مشارکت مردم، تعمیق ارزشها و

هنجارهای سیاسی، گسترش و انتقال آگاهیها و بینش سیاسی، تعدیل و محدود کردن نابرابریهای ثروت و رساندن نفع نابرابریهای موجود به افراد محروم جامعه، تاکید کرده‌اند. (رضائی، ۱۳۹۱).

با توجه به وجود گستره وسیع آسیب‌ها و نقدها در حوزه‌های گوناگونی که برنامه‌های توسعه بدان پرداخته‌اند، نیاز به شیوه‌ای که بتواند بررسی سازمان یافته‌ای از تحقیقات این حوزه انجام دهد و نتایج تحقیقات را در قالب تفسیری جامع‌تر ارائه دهد ضرورت می‌یابد. از این رو به منظور شناخت جامع‌تر و درک عمیق‌تری نسبت به نقدها و آسیب‌های برنامه‌های توسعه در این تحقیق با بکارگیری روش فراترکیب، به تحلیل علل و زمینه‌های ناکارآمدی و عوامل تسهیل کننده‌ای که تحت عنوان راهکار و پیشنهاد در مطالعات این حوزه صورت گرفته، می‌پردازیم.

۱. برنامه‌های توسعه ملی در بوته نقد

از نقطه نظر بین المللی توسعه به عنوان امری پیچیده، در بسیاری از حوزه‌ها همچنان دارای خلاهای دانشی است. در بسیاری موارد هنوز کاملاً مشخص نشده که چه نوع رویکرد خاصی می‌تواند بهترین باشد. آزمون‌های دقیقی نیاز است تا تعیین شود کدام رهیافت‌ها بهتر عمل می‌کنند و چرا، و اینکه چه عوامل زمینه‌ای در رسیدن به اهداف مطلوب ضروری است. (OECD, 2001) بسیاری از پروژه‌ها و برنامه‌ها به دلیل نحوه طراحی و یا اجرای آنها، قابل ارزیابی دقیق نیستند. بطور مثال زمانیکه ریسک‌ها بطور مشخص تعیین و بررسی نشده باشند، برنامه‌ها به صورت کلی بیان شده باشد و شاخص‌های مناسبی تعریف نشده باشد، داده‌های مبنایی وجود نداشته باشد و یا از اجرای دقیق فعالیت‌های مربوطه اطلاع دقیقی در دست نباشد، ارزیابی برنامه ممکن نخواهد بود.

فرا ترکیب نقاط ضعف و... ۷۱

رهیافت های از بالا-به-پایین هنوز هم در برنامه ریزی های توسعه متداول هستند (سند گروه امور اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل، ۲۰۰۹، ۱۱) در این شرایط تمام منافع ممکن است مدنظر قرار نگیرند. این بدین معناست که همه نمی توانند در آن مشارکت داشته باشند و عدم تعهد یا درک مسئولیت از سوی مشارکت-کنندگان بدین معنا خواهد بود که امکان تحقق چشم انداز ضعیف خواهد بود. چشم اندازهایی که مورد توافق همه قرار ندارند و در نهایت نیز بطور کامل پیاده نمی شوند. گاهی اوقات برنامه های چشم انداز ملی به شکلی قوی و ایده آل نگر نگارش شده اند که اصولاً دستیابی به آنها غیر ممکن می باشد. برخی برنامه های توسعه ملی فاقد سازوکار رسمی در راستای تضمین مشارکت جامعه مدنی در فرایند تصمیم گیری ملی بوده است و مشارکت جامعه مدنی بصورت گاه و بیگاه و بدون فرایند منظم و بر مبنای انتخاب و تصمیم مراجع مسئول در اداره موضوع خاصی صورت می گرفته است. نبود یک سازوکار مشورتی برای جامعه مدنی یک محدودیت اصلی در پیشبرد توسعه است. گزارش ارزیابی برنامه توسعه پایدار فیجی (۲۰۰۶) ضعف در سرمایه گذاری و تعیین مسئولیت برای مشارکت عمومی و عدم توجه در استفاده از نظرات در مراحل بعدی، از نقطه نظر مشورت، مهمترین یافته های بدست آمده از ارزیابی برنامه توسعه ملی چک هستند. (۲۰۰۵ Czech, با این توضیح مهمترین نقاط ضعف برنامه های توسعه در موارد زیر قابل دسته بندی است؛

نقاط ضعف برنامه های توسعه ملی

- عدم اجرا که ممکن است در نتیجه ترکیبی از ضعف در مولفه‌های؛ آگاه سازی، برنامه‌های ظرفیت‌سازی، تبلیغات رسانه‌ای و ارائه نتایج واقعی به مردم، حاصل شود.
- عدم ادغام: برنامه‌ریزی توسعه ملی با محدودیت‌های سنتی زیادی در خصوص همسازی و ادغام نهادهای اجتماعی و ضعف ارتباطات بین و در میان وزارت خانه‌ها در فرایند توسعه مواجه است.
- ناهماهنگی‌های موجود بین کل سیاست (راهبرد توسعه در سطح ملی) و برنامه‌ریزی (برنامه‌ریزی و اجرا در سطوح محلی و بخشی)
- اختلافات بین برنامه‌ریزی و اجرا که ناشی از محدودیت منابع انسانی و مالی است؛
- تضاد منافع بین کارگزاران در مراحل برنامه‌ریزی و اجرا
- نبود کارایی و تاثیر چشم اندازها از نظر اقدامات قابل اجرا
- اقتصاد ضعیف و ظرفیت ضعیف برای مدیریت اقتصادی
- عدم موفقیت در اداره و سازماندهی توسعه
- سندروم اجرای غیرموثر برنامه
- عدم تعهد سیاسی برای اجرای برنامه
- رویکرد توسعه‌ای وابسته و بدبینانه نسبت به عدم موفقیت (گابریل موتی)
- مشارکت جامعه مدنی و بخش خصوصی در برنامه‌های توسعه‌ای که به شدت دولت-محور باشد، ضعیف بوده است. (DalalClayton and Barry 2002 ، 38).
- برنامه توسعه ملی که مسولیتی محدود برای بخش خاص بوده است.

- وزارتخانه‌ها و دیگر نهادها در آماده‌سازی اسناد استراتژیک تجربه اندکی داشته باشند.
- برقراری ارتباط بین وزارتخانه‌ای با محدودیت‌های بسیاری مواجه بوده است.
- زمانی مشخص برای انجام فعالیت‌های برنامه توسعه ملی وجود نداشته است. (Czech, 2005)
- بین چهارچوب‌های برنامه‌ریزی چه در سطوح ملی و چه در سطوح تمرکززدایی شده و حتی در بین بخش‌های مختلف در جوامع در حال توسعه، همگرایی اندکی دیده می‌شود. (OECD, 2001)
- تمرکز صرف برنامه‌ریزی توسعه بر مولفه‌های اقتصادی برای رسیدن به توسعه در بخش اقتصادی در کشورهای در حال توسعه موفق نبوده است. ژینگان (۲۰۰۵، ۴۸۹)
- برنامه‌های توسعه اغلب تاثیرات اقتصادی و اجتماعی احتمالی تغییرات پیشنهادی را مدنظر قرار نمی‌دهند و از همین رو در نهایت نمی‌توانند به درستی نشان دهند چگونه نتایج به دست آمده از اقدامات متفاوت در راستای اهداف اصلی برنامه بوده است. استنبری (۱۹۴۲)
- و نهایتاً اینکه تفکیک سازمانی و ارتباطات ضعیف موانع مهمی بر سر راه برنامه‌ریزی و اعمال برنامه‌های سیاست‌گذاری چند بعدی هستند (NSDS، 2014، 62)

۱- بایسته‌های چشم اندازهای توسعه ملی

با توجه به این که برنامه‌ریزی توسعه سابقه‌ای چند دهه‌ای را توأم با فراز و فرود و موفقیت و شکست در پرونده خویش ثبت کرده، لاجرم بهره‌گیری از

تجارب سایر کشورها و نهادهای بین المللی می‌تواند در کنار توجه به زمینه‌های بومی، منبع موثری برای فهم دقیق‌تر علل و عوامل عام موفقیت در برنامه‌ریزی باشد. از این رو در این بخش در ذیل بایسته‌های چشم اندازه‌های توسعه ملی نگاهی به این مولفه‌های عام داشته و تلاش می‌شود از این مولفه‌ها در بخش بحث و نتیجه‌گیری بهره‌برداری شود. با این مقدمه باید بیان داشت که برنامه ریزی ملی و فرایندهای راهبردی بایستی دارای ظرفیت نهادی و ساختار لازم برای سازگاری با تغییرات ناشی از توسعه را داشته باشند. در بهترین شرایط، هرگونه فرایند توسعه پایدار بایستی تلاش کند تا با داشتن فرایندی تعاملی و چرخه‌ای که در آن تاکید بر مدیریت پیشرفت به سوی اهداف توسعه‌ای است، به این سازگاری برسد، نه لزوماً با طراحی یک برنامه خاص. (UNDESA ، ۲۰۰۲ ، ۸)

برنامه باید زنجیره‌ای از مسئولیت‌ها را برای ظرفیت‌های مختلف، مأموریت‌ها، نقش‌ها و پست‌های مختلف برای تمام کنشگران در نظر بگیرد. با تمرکز بر جامعه، می‌بایست حس مالکیت و مسئولیت‌پذیری را بالا برد و با تحت پوشش قرار دادن کل کشور در سطح ملی، حس انسجام اجتماعی و اعتماد به دولت را رقم زد. (ترابی، ۲۰۰۷، ۶).

بایسته‌های چشم اندازه‌های توسعه ملی

- قابلیت انطباق برنامه‌های توسعه بر اساس شرایط در حال تغییر در بازه زمانی اجرای برنامه
- طرح آشکار و شفاف خط مشی‌ها و اهداف و ذکر صریح کارکرد دقیق آنها
- نظارت منظم بر رابطه بین برنامه و تحولات در بافت وسیع‌تر سیاست‌گذاری، مشکلات توسعه و الویت‌های محلی

- نظارت و ارزیابی اهداف و سیاست های برنامه‌های توسعه جهت آزمون میزان اثربخشی آنها
- تعیبه سنج‌های مناسب و صریح اهداف عملکرد در برنامه (Development Plans; Guidelines for Planning) (Authorities, 2007)
- طراحی و اجرای اقدامات مناسب و زمانبندی شده توسط مسئولان برای برنامه‌ریزی استراتژیک. (OECD, 2013)
- ایجاد یک سری شاخص منسجم و مرتبط در تمام بخش‌ها برای اندازه‌گیری میزان تغییرات و همچنین ارتقا تاثیر تلاش‌های توسعه
- هماهنگ‌سازی شاخص‌های بین‌المللی و محلی توسعه پایدار با عملکردهای کلیدی ملی
- ایجاد پایگاه داده‌ای از برنامه‌ها و پروژه‌های استراتژیک در سطح جامعه و تعیین شاخص‌هایی برای ارزیابی اجرای آنها
- تمرکز بر نتایج و ابزارهای اعمال برنامه‌ها گزارش ارزیابی برنامه توسعه پایدار فیجی (۲۰۰۶)
- تبیین اهداف و فهرست پروژه‌ها و طرح‌های مورد نظر در برنامه‌های توسعه
- ارائه تحلیل و تفسیر کافی برنامه‌های توسعه از چگونگی ارتباط پروژه‌های و برنامه‌های پیشنهادی با یکدیگر و با اهداف مطلوب استنبوری (۱۹۴۲)
- تقویت همگرایی استراتژی‌های چندگانه به منظور ممانعت از دوباره‌کاری‌ها، رقابت و هدررفتن منابع کمیاب اجرایی و فکری (OECD, 2001)
- تضمین انسجام سیاست‌گذاری از طریق برقراری ضوابط و چهارچوب‌های خاصی که همکاری‌ها را تقویت می‌کند (Osber, ۲۰۰۳, ۲).

- فرایند راهبرد توسعه پایدار ملی بر مبنای دربرگیرندگی و مشارکت تمامی بخش ها - دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی - است
- اتخاذ رویکردی کلی نگرانه به برنامه ریزی توسعه.
- تدوین سازوکار مشورتی رسمی برای جامعه مدنی جهت تنظیم و اعمال سیاست ها و برنامه های ملی. گزارش ارزیابی برنامه توسعه پایدار فیجی (۲۰۰۶)

علاوه بر این کارایی راهبردهای توسعه ملی را می بایست از طریق تمرکززدایی در برنامه ریزی و مدیریت و با سرمایه گذاری روی دانش و نهادهای سنتی، افزایش داد. در این خصوص، توجه بر سطوح دیگر از جمله سطوح محلی و منطقه ای حائز اهمیت است. (بانک جهانی، ۲۰۰۵، ص ۸) مشارکت عمومی و گسترده در فرایند تصمیم گیری یکی از پیش شرطهای اصلی توسعه پایدار است. بنابه این مهم بسیاری از برنامه های توسعه از فلسفه داشتن یک برنامه مرکزی به سمت برنامه ریزی در راستای مشارکت دادن جامعه مدنی سوق پیدا کرده اند (DalalClayton and Barry, 2002:38-41). محدودیت های موجود در خصوص دسترسی عمومی به اطلاعات به روز در خصوص اهداف و استراتژی های توسعه ملی از مواردی است که باید در این راستا مورد توجه قرار گیرد. (گزارش ارزیابی برنامه توسعه پایدار فیجی، ۲۰۰۶) در اینجا باید به این نکته نیز توجه داشت که همکاری نیز صرفا با ایجاد قوانین و چهارچوب ها شکل نمی گیرد. همکاری تنها زمانی امکان پذیر است که بازیگران مورد نظر برای همکاری، منفعتی در همکاری داشته باشند. این کار را می توان با ایجاد انگیزه هایی برای همکاری و یا افزودن بر هزینه های عدم همکاری انجام داد. (NSDS, 2014:62) نکته دیگر اینکه موفقیت چشم انداز در رسیدن به اهداف توسعه مستلزم داشتن ارکان

حکومت خوب یعنی دموکراسی، احترام به حقوق بشر، حاکمیت قانون، شفافیت و مسئولیت پذیری است. وصول به این اهداف در یک نگاه کلی مستلزم بکارگیری روش سیستم دینامیک یا پویایی سیستم‌ها است. با در نظر گرفتن روابط پیچیده علت و معلولی بین متغیرهای خط مشی‌ها، سیستم دینامیک به مثابه یک تکنیک، کمک شایان توجهی در تدقیق نظام برنامه ریزی توسعه خواهد بود. با توجه به این مهم در زیر به توضیح این رویکرد و امکانی که برای تدقیق نظام برنامه ریزی فراهم می‌آورد می‌پردازیم.

۱-۳. سیستم دینامیک (پویایی سیستم‌ها)

برنامه ریزی توسعه به مثابه یک پیش بینی است، لذا می‌بایست تمامی مسائل توسعه نظام اجتماعی را مورد توجه قرار دهد. تعداد زیاد متغیرها در نظام برنامه ریزی توسعه و رابطه‌های چند سویه و تاثیرگذاری و تاثیرپذیری زیاد بین این متغیرها، نشان می‌دهد که این سیستم دربرگیرنده انواع سیستم‌های پیچیده است که ارائه نقشه یا تصویری از وضعیت فعلی و آتی آن بسیار دشوار می‌باشد. مسئله موقعی پیچیده ترمی شود که پویایی‌های درون نظام اجتماعی در یک جامعه در حال توسعه را نیز در نظر بگیریم. تصمیم گیری در ارتباط با آینده منوط به داشتن اطلاعاتی از وضعیت آتی متغیرهای جامعه در حال توسعه ایران و اطلاع از روند تغییرات این متغیرها است. برنامه ریزان توسعه بایستی تاثیرات اتخاذ یک تصمیم یا اعمال یک سیاست را بر روند تغییرات پارامترهای مهم جامعه پیش بینی کنند.

پویایی سیستم با استفاده از یک دیدگاه بازخوردی، روشی برای مطالعه، تحلیل، شبیه سازی و بهبود سیستم‌های پویای اجتماعی-اقتصادی و مدیریتی

است. هدف اصلی روش‌شناسی پویایی سیستم‌ها حصول بینشی عمیق‌تر درباره چگونگی کارکرد سیستم‌ها است، بنابراین در بهبود خط‌مشی‌ها در زمینه مورد بررسی، کمک بسیار خوبی خواهد بود (بارلاس و یاسارکان، ۲۰۰۶، ۷۹). مراحل اصلی انجام تحقیق در روش سیستم دینامیک صورت کلی عبارتند از: تعریف مسئله (مسائل مطرح در پویایی سیستم‌ها به‌طور عمده ساخت یافته نیستند)، توسعه و ایجاد یک فرضیه پویا برای تشریح آثار مسئله، ساخت یک مدل شبیه‌سازی شده از سیستم، آزمون مدل برای کسب اطمینان از درستی عملکرد مدل در دنیای واقعی و نهایتاً حصول نتایج است (استرمن، ۲۰۰۲: ۵۰۱).

رویکرد سیستم دینامیک به دلیل برخورداری از مزایایی همچون نگرش سیستمی و یکپارچه و نگاه غیرخطی به مسائل، انطباق با مسائلی از زمینه‌های گوناگون، قابلیت مدلسازی وضع موجود و پیشنهاد وضع مطلوب در کنار ارائه توصیه‌هایی درباره مسیر رسیدن به وضعیت مطلوب، استفاده از رویکرد کیفی در طراحی مدل در کنار استفاده از روشهای کمی در شبیه‌سازی، انعطاف در برابر بزرگ شدن مرزهای مسئله و افزایش تعداد متغیرها یا تغییر روابط و نهایتاً عدم محدودیت به تحلیل حوزه دانشی خاص، در حل مسائل متعدد در سطح ملی و حتی بین‌المللی به کار گرفته می‌شود (قبادی، ۱۳۸۵: ۳۹). در واقع استفاده از روش سیستم دینامیک در تحلیل نظامهایی که پیچیدگی آنها بیشتر و پیش‌بینی آینده آنها دشوارتر است، اهمیت بیشتری دارد. بکارگیری رویکرد سیستم دینامیک در تعیین استراتژی، برنامه‌ریزی توسعه و سیاستگذاری بیش از هر چیز بواسطه این ویژگی است که به تصمیم‌گیرهای مدیریتی به عنوان منبع ایجاد پویایی در سیستم‌ها اهمیت می‌دهد و عملکرد نظامهای مختلف تبیین می‌کنند. با

این توضیح که روش سیستم داینامیک به علت برخورداری از ابزارهایی مانند پیش‌بینی، تحلیل حساسیت، سناریوسازی و تعریف سیاست‌های مختلف به خوبی از عهده این مهم برمی‌آید (گری و همکاران، ۲۰۰۸: ۴۰۷). ضرورت بکارگیری رویکرد سیستمی داینامیک در نظام برنامه‌ریزی توسعه آن روستا است که با رویکرد سیستم داینامیکی در نظام برنامه‌ریزی از یکسو امکان تصویرسازی وضعیت آتی تمامی زیر سیستم‌های جامعه در حال توسعه در درازمدت فراهم می‌آید، آنچنان که بتوان تاثیر تحولات در متغیرهای مختلف بر وضعیت آتی جامعه ایران را ارزیابی کرد، از سوی دیگر پس از شناخت دقیق این سیستم با ایجاد تغییر در اجزای مدل سیستم داینامیک، می‌توان تاثیر سیاست‌های مختلف بر آینده سیستم را مشاهده کرد، به نحوی که علاوه بر ارائه نقشه از وضعیت فعلی و وضعیت آتی بتوان به انتخاب سیاست مطلوب نیز پرداخت.

۴. روش تحقیق

انجام تحقیقات کیفی در علوم اجتماعی بسرعت روبه افزایش است اما استفاده از نتایج این تحقیقات با سرعت افزایش آنها گسترش نیافته است. از طرف دیگر هر روز بر اهمیت تصمیم‌گیری بر مبنای شواهد و یافته‌های پژوهشی و علمی افزوده می‌گردد. بنابراین نیاز به شیوه‌ای که بتواند بررسی سازمان‌یافته‌ای از تحقیقات کیفی ارائه دهد و نتایج گروه‌های مشابه این گونه تحقیقات را در قالب تفسیری جامع‌تر ارائه دهد به چشم می‌خورد. استخدام و بکارگیری روش فرا ترکیب در این مقاله به این منظور است که این روش شناخت جامع‌تر و درک عمیق‌تری نسبت به پدیده مورد بررسی ارائه می‌دهد و کمک می‌کند تصمیم‌گیری‌ها و مراقبت‌ها بر اساس شواهد علمی و یافته‌های پژوهشی انجام بگیرد.

استفاده از تحقیقات کیفی در علوم اجتماعی و در حوزه برنامه‌ریزی توسعه تقویت می‌کند. این رویکرد همچنین می‌تواند به ساخت نظریه و حمایت از تئوری‌های موجود، همچنین تفسیر و تکمیل نظریه‌های موجود نیز کمک شایانی نماید.

فرا ترکیب مهمترین و متداول ترین روش شناسی برای سنتز نتایج پژوهشهای کیفی و مطالعات موردی است. فرا ترکیب فرایندی پویا و انعطاف پذیر، شناور و از بازاندیشیدن، تفسیر کردن، خلق، نظریه پردازی و بازاندیشی است. (پترسون و همکاران، ۲۰۰۱) فرا ترکیب روشی نوین برای گردهم آوردن، مقایسه و ترجمه مطالعات کیفی با و به یکدیگر است. فرا ترکیب عبارت است از گردآوری گروهی از مطالعات کیفی، تجزیه یافته‌های آنها، کشف نکات اساسی در آنها و ترکیب و تبدیل آنها به یک جایگزین کلی تر است. به عبارت دیگر فرا ترکیب مطالعات کیفی، کشف نکات اساسی و ترجمه آنها به یک محصول نهایی واحد است. این محصول نهایی نتایج مطالعات را به صورت یک مفهوم جدید بیان می‌کند. مفهوم و تفسیر تازه موضوع مورد بررسی در محصول نهایی پدیده آمده از فرا ترکیب به گونه‌ای ارائه می‌شود که همزمان پژوهشهای اولیه در آن قابل جستجو باشد. فرا ترکیب به تعبیری متاآنالیز مطالعات کیفی است. در فرا ترکیب زمانی که مطالعات مورد نظر با روش کمی صورت گرفته باشند هدف روی هم ریختن و ترکیب اطلاعات موجود در مطالعات مشابه به منظور تقویت رابطه علت و معلولی است، به این منظور از مطالعات آماری استفاده کرده و یک نتیجه واحد حاصل می‌شود. (Egger Smith, ۱۹۹۷, ۳۱۵) در صورتی که هدف از انجام فرا ترکیب مطالعات کیفی در توضیح و درک پدیده‌ها است. در این روش نتیجه تحقیقات کیفی و نه داده‌های اولیه آنها کنار هم گذاشته شده مقایسه و بهم ترجمه

شده و تفسیری جامع تر از پدیده مورد بررسی ارائه می شود. (904, 2003, Finfgeld)

با توجه به این که ناکامی برنامه های پنج ساله توسعه ایران با چرایی های بسیاری مواجه است، به تبع، آسیب شناسی برنامه های توسعه جهت رفع موانع و تحقق اهداف برنامه های توسعه، موضوع پژوهش گستره وسیعی از مقالات و تحقیقات بوده است. با توجه به حجم زیاد ارزیابی برنامه های پنج ساله توسعه از یکسو و وجود ناسازگاری ها و گوناگونی ها در نتایج تحقیقات از سوی دیگر، روش متاستنز به منظور تجزیه و تحلیل نظام مند گستره وسیع نتایج پژوهش ها اتخاذ شده است. میدان مطالعه شامل مقالات علمی و گزارشات با موضوع آسیب شناسی و ارزیابی برنامه های توسعه ملی و یا تشابه موضوعی بالا و مناسب می-شود. آثار تحلیل شده سوالات مشابهی مبنی بر الزامات موفقیت و یا چرایی ناکامی برنامه های توسعه ملی در ابعاد سیاسی، اجتماعی و مدیریتی را مبنای تحقیق و ارزیابی خود قرار داده اند.

۵. یافته های تحقیق

امروزه یکی از متداول ترین روش در فرا ترکیب تحقیقات کیفی روشی است که در سال ۱۹۸۸ توسط نوبلیت و هاره ارائه شده است. این روش در ۷ مرحله برای انجام فرا ترکیب پیشنهاد می شود (Noblit, Hare, 1998)، که در ادامه با تحقیق بر مبنای این مراحل پی گیری شده و تداوم می یابد.

مرحله اول بر یافتن عنوان تحقیق تکیه دارد. این عنوان باید در حیطه کار محقق بوده و برای انجام فراترکیب ارزش کافی داشته باشد. حیطه آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه از یک سو به اندازه کافی وسیع است تا پدیده مورد بررسی را بطور کامل پوشش دهد و از سوی دیگر به اندازه کافی اختصاصی است تا یافته‌ها برای برنامه‌ریزان و کارگزاران توسعه و دیگر کسانی که قرار است از آن استفاده کنند به اندازه کافی معنادار باشد. مرحله دوم انتخاب مطالعات واجد شرایط برای ورود به فراترکیب است. در این مرحله معیارهای ورود و خروج از مطالعه تعیین می‌گردد. اصل این است که تعداد مطالعات وارد شده به فراترکیب باید به اندازه کافی زیاد باشد تا به محقق اجازه دهد تا پدیده مورد بررسی را تفسیر نماید و به اندازه‌ای کم باشد تا به محقق اجازه دهد تا از اطلاعات درون همه مطالعات برای پدیده مورد بررسی بهره جوید (Schreiber, 1997, 311). (Crooks, Stern

با توجه به این قاعده، محدودیتی در انتخاب مطالعات منتشر شده و نشده قائل نشد تا بتوان از همه منابع موجود استفاده کرد و از خطر از دست دادن داده‌های ارزشمند بر حذر ماند. لاجرم در مرحله انتخاب مطالعات واجد شرایط برای فراترکیب تلاش شد تا از همه منابع موجود منتشر شده و منتشر نشده مثل پایان‌نامه، مقالات و گزارشات در زمینه آسیب‌های برنامه‌های توسعه ملی طی سالهای ۱۳۹۴-۱۳۷۱ نیز استفاده شود. سپس با مرور کامل متن مقالات و گزارشات و متون، آثاری که بطور دقیق نقاط ضعف و تسهیل‌کننده‌های برنامه‌های توسعه ملی را مورد بررسی قرار می‌دادند، انتخاب و با یکدیگر مقایسه شدند. تعداد ۲۸۶ اثر کیفی در ارتباط با مفهوم فوق یافت شد که از این تعداد، ۷۲ مطالعه بطور

مستقیم در ارتباط با موضوع پژوهش بودند این مقالات با رویکرد تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفت و داده ها به شیوه کدگذاری باز تحلیل شدند.

۲-۵. مرحله سوم؛ شناسایی مفاهیم کلیدی و مضمون

در مرحله سوم تحقیقات انتخاب شده و پیدا شده به دقت خوانده و دوباره خواند شد تا مفاهیم کلیدی و مضمون های آن ها مشخص شود. در این مرحله بر جزئیات هر یک از مطالعات انتخاب شده تمرکز شد. نکته قابل ذکر این که انتخاب روش تجزیه و تحلیل به هدف تحقیق بستگی دارد. بطور مثال اگر فرا ترکیب با هدف ایجاد نظریه جدید انجام شده باشد سطح ساختار شکنی وسیع تری را می طلبد. در اینجا با توجه به وجه توصیفی تحلیل مطالعات، روش تحلیل مقایسه ای بهره گرفته شده است. در مرحله چهارم توجه و بررسی ارتباط مطالعات با یکدیگر است. مطالعات می تواند از سه جهت با یکدیگر مرتبط باشند؛ اول اینکه مطالعات می توانند ترجمه دو طرفه از یکدیگر باشند. به عبارت دیگر مطالعات به یکدیگر شبیه بوده و می توانند مستقیماً به زبان یکدیگر ترجمه شوند. از سوی دیگر مطالعات ممکن است با یکدیگر همخوانی نداشته باشند و یا متضاد باشند و نهایتاً ممکن است مطالعات تا اندازه ای به یکدیگر شبیه بوده ولی حدودی از تناقض در آن ها دیده شود. در این راستا تلاش شد تا تعیین ارتباط بین مطالعات با استخراج مفاهیم کلیدی هر یک از مطالعات و کنار هم گذاشتن آنها انجام شود. در تداوم این اقدام، ترجمه مطالعات به یکدیگر در مرحله پنجم دنبال شد. غالباً کلمه ترجمه را معنای انتزاعی آن بکار برده می شود. منظور از ترجمه مطالعات به یکدیگر، تبدیل مفاهیم کلیدی آنها به یکدیگر است. در روند ترجمه مفاهیم به یکدیگر، تلاش شد تا مفاهیم کلیدی مطالعه در ارتباط تنگاتنگ با مفاهیم کلیدی دیگر

مطالعات باقی بمانند. همچنین در روند ترجمه، مفاهیم کلیدی هر یک از مطالعات با مفاهیم کلیدی دیگر مطالعات مقایسه شده و در فراترکیب گنجانده شوند.

متغیر وابسته	کد باز- متغیر مستقل	کد محوری	ردیف
<p>(۱) کسب و کار الزامات اقتصادی برای بهبود فضای برنامه‌های کسب و کار توسعه پنج ساله ساختار انگیزشی برای اشتغال فضای امن اقتصادی کسب و کار مهارت‌های کسب و کار، منابع فیزیکی و انسانی در کارآفرینی فضای کسب و کار در کشور، بررسی نیازهای منابع انسانی ضعف در انعطاف‌پذیری نیروی کار شاخص‌های کلان اقتصادی تعدد قانون‌گذاری‌های در مورد کسب و کار</p>			
برنامه‌های توسعه پنج ساله	الزامات اشتغال مبتنی بر دانش سازوکارهای پیوند پژوهش با نظام تولید الگوی هماهنگ سازی آموزش عالی با تحولات دانش در نظام اشتغال، ارتباط صنعت و دانشگاه، عدم اشتغال فارغ التحصیلان عدم هماهنگی لازم بین نظام آموزش عالی ایران و تحولات نظام اشتغال ایران	آموزش و اشتغال	(۲)

بازنگری در نظام آموزشی از نظر شکل و محتوا مطابق با تحولات جهانی فراهم آوردن فرصتهای شغلی مناسب برای افراد نخبه و متخصص سازوکار حفظ و استفاده بهینه از نخبگان در برنامه توسعه، تقویت صنایع و بکارگیری نیروهای متخصص داخلی در آنها نیازهای نرم افزاری و الزامات تربیت نیروی متخصص و متعهد، ضعف در تجاری سازی دستاوردهای پژوهشی آشنا نبودن فعالان بخش پژوهش با واقعیتهای بخش صنعت و بازار

۳ آموزش عالی الزامات سندچشم انداز در حوزه آموزش برنامه‌های عالی، توسعه پنج ساله نبود تجربه کافی در سیاستگذاری‌های کلان پژوهش و فناوری در کشور بوروکراسی و ضعف ساختار اداری کشور و به تبع آن مراکز پژوهشی زیرساختهای قانونی و فرهنگی برای حمایت از مالکیت فکری کمبود نهادهای تصمیم ساز برای سیاستهای علم و فناوری

میزان انطباق برنامه های آموزش عالی با
اهداف برنامه های توسعه کشور
شناسایی کاستی ها و تنگناهای پژوهش و
فناوری کشور
تحولات استراتژیکی در دانشگاه ها به
منظور تحقق اهداف توسعه
الگوی مناسب داخلی برای مدیریت
مراکز علمی و پژوهشی

۴) توانمندسازی شاخص های توسعه پایدار برنامه های
توانمندی و آزادی های اساسی، توسعه پنج
مهارت آموزی نیروی انسانی، ساله
میزان توانمندسازی،
میزان پیشبرد توسعه متعادل در تمامی
حوزه ها
توازن ساختارهای ناهمگون اجتماعی و
اقتصادی،
شرایط سیاسی و اقتصادی موجود در زمان
تدوین برنامه های توسعه،
مشارکت مردم،
جایگاه عدالت اجتماعی در برنامه های
توسعه
سرمایه اجتماعی در برنامه توسعه
کیفیت زندگی در برنامه های توسعه
ایران،

<p>برنامه‌های توسعه پنج ساله برنامه‌های پنج ساله توسعه نگرش برنامه ریزان نسبت به اشتغال، آموزش و مشارکت زنان در روند توسعه میزان مشارکت زنان در فعالیتهای گوناگون اقتصادی، اجتماعی و سیاسی</p>	<p>عدالت جنسیتی مشارکت زنان در برنامه‌های توسعه، تحول ملاحظات جنسیتی در برنامه‌های پنج ساله توسعه نگرش برنامه ریزان نسبت به اشتغال، آموزش و مشارکت زنان در روند توسعه میزان مشارکت زنان در فعالیتهای گوناگون اقتصادی، اجتماعی و سیاسی</p>	<p>۵) حقوق زنان</p>
<p>برنامه‌های توسعه پنج ساله سیاسی گسترش فعالیت گروه‌های سیاسی سازوکارهای تعمیق ارزشها و هنجارهای سیاسی گسترش و انتقال آگاهیها و بینش سیاسی مشارکت صاحب نظران و نخبگان و دینفعان در توسعه میزان یکپارچه بودن سیاستها و فعالیتهای دفاعی امنیتی با توسعه</p>	<p>حوزه سیاسی در برنامه‌های توسعه گسترش فعالیت گروه‌های سیاسی سازوکارهای تعمیق ارزشها و هنجارهای سیاسی گسترش و انتقال آگاهیها و بینش سیاسی مشارکت صاحب نظران و نخبگان و دینفعان در توسعه میزان یکپارچه بودن سیاستها و فعالیتهای دفاعی امنیتی با توسعه</p>	<p>۶) توسعه سیاسی</p>
<p>برنامه‌های توسعه پنج ساله تعدد مراکز تصمیم‌گیری دانش فنی مجریان میزان واقع بین بودن برنامه ریزان</p>	<p>میزان توجه برنامه‌های توسعه به بخش دولتی و بخش خصوصی تعهد و اراده سیاسی دولت برای اجرای برنامه تعدد مراکز تصمیم‌گیری دانش فنی مجریان میزان واقع بین بودن برنامه ریزان</p>	<p>۷) کارگزاران توسعه</p>

مدیریت بوروکراتیک و میزان
 پاسخگویی
 عملکرد دولت و نقش بازار
 چگونگی کنترل و نظارت دولت
 میزان کارآمدی، شفافیت و انعطاف
 پذیری
 رفتارها و سیاستهای دولت
 میزان تغییرات ناگهانی در قوانین و
 آئین‌نامه‌های دولتی،
 میزان گستردگی قوانین و مقررات دست
 و پاگیر دولتی،
 کیفیت آموزش و تخصص مدیران و
 مجریان
 توانایی سیستم اداری در تدوین آیین
 نامه‌های اجرایی پیش‌نیاز
 ضرورت ستاد قوی برای اجرای برنامه
 تمرکزگرایی در مدیریت
 اشتراک مجریان و قانونگذاران
 بی‌ثباتی مدیریتی
 تفرق استنباط نخبگان سیاسی از
 محورهای توسعه

(۸) متغیرهای ساختار ناهمتر از اقتصادی برنامه‌های
 تشدید چندپارگی‌های فرهنگی و توسعه پنج
 اجتماعی
 ساله

محدود کننده انفجار جمعیت و نیروی انسانی
 در برنامه - نقش بنگاه‌های بزرگ نیمه دولتی در
 ریزی و اجرا برنامه توسعه
 انفجار جمعیت شهرنشین
 توزیع نامتعادل در فرایند توسعه
 گسترش درخواست مشارکت
 شکاف عمیق فرهنگی در جامعه
 درآمد متغیر و غیر قابل پیش‌بینی نفت
 محیط انحصاری بازدارنده
 ضعف در زیربناهای تکنولوژیکی
 اطلاعات و ارتباطات
 میزان بازبودن اقتصاد
 وابستگی به درآمدهای نفتی

۹) پارامترهای میزان تاکید بر تعاملات جهانی در برنامه های برنامه‌های
 تعیین‌کننده های توسعه
 در برنامه نگرش نخبگان سیاسی در مورد ماهیت توسعه پنج
 ریزی و اجرا نظام بین الملل و محیط جهانی
 ضرورت بازسازی اقتصاد ملی برای
 جلوگیری از عقب‌ماندگی در رقابت
 جهانی
 میزان هماهنگ‌سازی با نظام جهان
 فشارهای فزاینده منطقه‌ای و بین‌المللی
 ناشی از جهانی شدن

عملکرد دولت در ارزیابی و ارتقاء خود
در رتبه‌های بین‌المللی
مقایسه وضعیت ایران با شاخص‌های بین
المللی در منطقه آسیای جنوب غربی
منطقه‌گرایی امنیتی - دفاعی
پارامترهای اقتصادی بیرونی
امکان سنجی؛ توانایی برای پیگیری
اهداف در نظام بین‌الملل

۱۰ سازوکارهای تحقیقات ارزیابی در فرایند برنامه‌ریزی برنامه‌های
نظارتی عدم تعیین محدوده وظایف نهادهای توسعه
نظارتی مختلف و تداخل کارکرد پنج‌ساله
نظام تبادل اطلاعات بین سازمان‌های
نظارتی
میزان هماهنگی میان سازمان‌های نظارتی
در دسترسی به اهداف
وجود شکاف بین سازمان‌های نظارتی و
دستگاه‌های اجرایی
عدم وجود معیارهای روشن و مشترک
تلقی وجود نظارت بازدارنده، غیرکارا و
دوباره کار
وجود اختلاف و فقدان اجماع نظر
گسترش دستگاه‌های نظارتی و در نتیجه
کم شدن کارایی آن‌ها

ضعف نظارت و ارزشیابی بیرونی و

درونی بر برنامه

عملکرد نظامهای ارزشیابی و تحقیقات

ارزیابی در تحقق اهداف برنامه‌های

توسعه

فقدان نظام آماری قابل اطمینان و

اثر بخش

شناسایی شاخصهای اجتماعی برای

ارزیابی درجه تحقق هدفهای ملی

برنامه‌های	نظام برنامه‌ریزی توسعه در ایران	۱۱ نقدهای کلی
توسعه پنج	موانع ساختاری تدوین راهبرد ملی توسعه	برنامه‌های
ساله	در ایران	توسعه
	روش شناسی برنامه‌ریزی توسعه در ایران	
	علل توفیق و عدم توفیق برنامه‌های	
	توسعه ایران	
	نقاط ضعف و قوت و عملکرد این	
	برنامه‌ها	
	پیش نیازهای تدوین برنامه‌های توسعه	
	گردش اطلاعات و مدیریت دانش در	
	سازمانها	
	عدم توجه کافی به شرایط حاکم بر محیط	
	برنامه‌ریزی	
	درجه تمرکزگرایی در نظام برنامه‌ریزی	
	ایران	

برنامه‌های	فقدان فهم مشترک از مفاهیم توسعه	۱۲	همگرایی
توسعه پنج	فقدان اجتماعی کلی در اصول و پارادایم -		اجتماعی
ساله	های برنامه های توسعه		
	ضعف تصویرسازی رسانه‌ها در ایجاد		
	احساس تعلق در جامعه		
	تحول در مفهوم توسعه و ضرورت		
	همگامی میان توسعه سیاسی و اقتصادی		
	فقدان رویکرد سیستمی، پویا و روش		
	شناسی روشن		
برنامه‌های	اصول نظریه‌های متفاوت و ناسازگار در	۱۳	انسجام
توسعه پنج	برنامه های توسعه		برنامه‌ها
ساله	انسجام در مجموعه قوانین و مقررات		
	حاکم در برنامه توسعه		
	تداخل برنامه‌های دولت‌های بر مسند با		
	برنامه‌های توسعه		
	ارتباط ضعیف میان اسناد بالادستی و		
	پایین دستی		
	تعدد اسناد بالادستی نظام		
	اولویت‌های متعدد هم سطح یا نزدیک به		
	هم		
	عدم همخوانی با برنامه‌های توسعه قبلی		
	گسست ایده‌های برنامه در تدوین با آنچه		
	بعنوان سند تصویب می‌شود		

گسست در برنامه‌ها با آنچه در عمل اجرا

می‌شود

عدم تدوین به موقع سندهای استانی

ارتباط بین برنامه‌های پنج ساله و بودجه-

های سالیانه

برنامه‌ریزی فضایی بر مبنای آمایش

سرزمین و تقسیم کار ملی بین مناطق

۳-۵. مرحله ششم؛ تجمیع

در مرحله ششم محقق از مطالعات اولیه یک کل ایجاد می‌کند. این کل نتیجه نهایی فرا ترکیب است، تفسیری فراتر از هر یک از مطالعات گنجانده شده در فرا ترکیب از پدیده مورد نظر ارائه می‌کند و در عین حال دربرگیرنده همه آنها نیز است، به گونه ای که اثر هر یک از مطالعات اولیه را می‌توان در این کل جستجو کرد.

از مجموع ۷۲ پژوهش با موضوع آسیب شناسی برنامه‌های پنج ساله توسعه ۱۳۵ عامل موثر در ناکامی برنامه‌های توسعه شناسایی شد که به تفکیک حوزه عبارتست از؛ ۱۰ متغیر مستقل در حوزه کسب و کار، ۱۳ متغیر مستقل در حوزه آموزش و اشتغال، ۹ متغیر مستقل در حوزه آموزش عالی، ۱۱ متغیر مستقل در حوزه توانمندسازی، ۵ متغیر مستقل در حوزه حقوق زنان، ۶ متغیر مستقل در حوزه توسعه سیاسی، ۱۹ متغیر مستقل در حوزه کارگزاران توسعه با تمرکز بر دولت، ۱۳ متغیر مستقل در حوزه متغیرهای محدود کننده در محیط داخلی، ۱۰

۹۴ فصلنامه دولت پژوهی

متغیر مستقل در حوزه پارامترهای تعیین کننده در محیط خارجی، ۱۳ متغیر مستقل در حوزه سازوکار نظارت، ۹ متغیر مستقل در حوزه نقدهای کلی برنامه-های توسعه، ۵ متغیر مستقل در حوزه همگرایی برنامه‌ها، ۱۲ متغیر مستقل در حوزه انسجام اجتماعی. در اینجا تلاش می‌شود تا بر مبنای متغیرهای مستقل، تفاوت‌های موجود در تحقیقات انجام شده را استنتاج کرده و از نتایج پراکنده، یک نتیجه‌گیری مشترک تدوین شود.

جدول توزیع فراوانی متغیرهای مستقل- محور آرزویی برنامه‌های پنج ساله توسعه											
فراوانی	کسب و کار	آموزش و اشتغال	آموزش عالی	انرژی‌های تجدیدپذیر	سازوکار نظارت	پارامترهای تعیین کننده	متغیرهای معنودر	کارگزاران توسعه	سیاسی	مطابق تان	توسعه
۱۰	۱۳	۹	۱۶	۱۳	۹	۱۰	۱۳	۱۹	۶	۵	۱۶
۷/۶	۹/۶	۶/۶	۸/۶	۷/۶	۹/۶	۷/۶	۹/۶	۱۶	۹/۶	۳/۷	۸/۶
		ضرورت تحول در نظام آموزشی									
		ضرورت همگرایی و انسجام نظام آموزش عالی با نظام اقتصادی و پیوند علم و صنعت			ضرورت تقویت نظام اقتصادی به عنوان محور توسعه	تقویت نظام اقتصادی به عنوان محور توسعه	معنودر سایر دولت در فرایند توسعه			پیشبرد توسعه هواریان	
											تقویت جامعه به عنوان کارگزار اصلی توسعه
											دادنه
											تولید و توزیع متغیرهای برنامه‌ریزی توسعه در رویکردهای سیستمی و پایداری

در مجموع ۱۲/۵ درصد از متغیرها همگرایی برنامه‌های توسعه و انسجام اجتماعی را مورد بررسی قرار داده‌اند، ۱۶/۲ درصد ضرورت تحول در نظام آموزشی، ۲۲/۶ بر ضرورت پیوند و همگرایی نظام آموزش عالی با نظام اجتماعی و به عبارتی پیوند علم و صنعت تاکید داشته، ۱۶/۲ درصد بر پیشبرد توسعه متوازن در برنامه‌های توسعه را مورد نقد و بررسی قرار داده، ۱۴ درصد بر ضرورت محدود سازی و اصلاح کارگزاری دولت در فرایند توسعه تاکید داشته، ۹/۶ درصد محدودیت‌های نظام اجتماعی به عنوان بستر توسعه را مورد توجه قرار داده، ۷/۴ درصد نیز بر ضرورت گسترش تعاملات بین المللی برای پیشبرد توسعه تاکید داشته‌اند. نهایتاً اینکه ۳۸/۸ درصد تقویت جامعه مدنی به عنوان کارگزار اصلی توسعه مورد توجه قرار داده‌اند.

۴-۵. مرحله هفتم؛ نتایج تحقیق

مرحله هفتم مرحله انتشار نتایج تحقیق می‌باشد. با توجه به تعدد مولفه‌ها و ابعاد مختلف مورد بررسی، نتایج حاصله بسیار متنوع است. عوامل و عوامل ناکامی و نقاط ضعف برنامه‌های توسعه که در گستره وسیعی از متغیرهای مستقل در نتایج و یافته‌های تحقیقات پیشین صورت‌بندی و ارائه شده‌اند، در ذیل شش مفهوم اصلی انسجام اجتماعی، توسعه متوازن، تحقیقات و ارزیابی، آموزش و اشتغال، مشارکت و نهایتاً محیط ناپایدار، قابل جمع است. از این رو ارائه راهکارها و پیشنهادات نیز در ادامه تحت این شش مفهوم تبیین می‌شود.

۱-۴-۵. انسجام اجتماعی

رسیدن به توسعه بالاترین درجات هماهنگی و همسویی و سازواری را می‌طلبند، آنچه در ابتدای حرکت به سمت توسعه نیاز است، تعریفی از توسعه است که به اجماع صاحب نظران کشور رسیده و اصطلاحاً تبدیل به پارادایم توسعه و الگوی مشترکی از توسعه در کشور شود. با مشارکت صاحب نظران و نخبگان دانشگاهی و ذینفعان موجود در فرایند برنامه‌ریزی، می‌توان اجماع لازم در میان صاحب نظران بر روی برنامه‌ها را به دست آورد. علاوه بر این اصل و محور قرار دادن سند چشم انداز در تدوین برنامه‌های توسعه، مولفه‌ای مهم در انسجام بخشی اجزاء برنامه‌های توسعه است. ارائه راهکارهای علمی و عملی برای برطرف ساختن نیازهای متنوع و فزاینده جامعه، دیگر مولفه‌ای است که تمامی بخشهای جامعه را در فرایند توسعه درگیر می‌سازد. مولفه‌ها و متغیرهای هر بخش می‌بایست با بخشهای دیگر هماهنگی و سازگاری داشته باشد و تعاملات میان خود

را افزایش دهند. هماهنگ کردن نظام ارزشیابی برای ممانعت از هدر رفتن منابع و اصلاح به موقع فرایند توسعه، همچنین هماهنگی بین نظام آموزش عالی ایران و تحولات نظام اشتغال ایران و نهایتاً پیوند ارگانیک پژوهش با جامعه بویژه صنعت، برای بهره مندی از مزایای ارتباطات بین سازمانی در قالب مفهوم ادغام ساختاری در فرایند توسعه گامی اساسی و مهم تلقی می شود.

۲-۴-۵. پی گیری توسعه متوازن

پی گیری توسعه متوازن، توسعه در تمامی ابعاد و با مشارکت حداکثری را می طلبد، بویژه مشارکت زنان به عنوان بخشی از نیروی انسانی جامعه، تأمین آزادیهای نسبتاً برابر در فعالیتهای اقتصادی، سیاسی، جامعه‌وی و تعدیل و محدود کردن نابرابریهای ثروت و رساندن نفع نابرابریهای موجود به افراد محروم جامعه از الزامات توسعه متوازن است. نکته قابل ذکر اینکه عامل اقتصادی- اجتماعی مهمترین عامل گام نهادن در مسیر توسعه پایدار است و متغیرهای مرتبط با آن بایستی تقویت شوند و بعد از رسیدن به یک سطح قابل قبول از توسعه، عوامل فرهنگی و اجتماعی از اهمیت بیشتری برخوردار بوده و بایستی محور برنامه ها قرار بگیرند.

۳-۴-۵. تحقیقات و ارزیابی

الگوی برنامه ریزی فارغ از هر رویکردی که برای آن انتخاب شود، از سه گام شناخت و ارزیابی وضع موجود، ترسیم و طراحی وضع مطلوب و تعیین اقدامات لازم برای گذر از وضع موجود به وضع مطلوب تشکیل می شود. بدون داشتن اطلاعات از وضعیت موجود، نمی توان نخستین گام این فرآیند را به درستی

برداشت. علاوه بر این، بدون داشتن نظام تثبیت شده‌ای برای تولید آمار، نمی‌توان از میزان دستیابی به اهداف تعیین شده در برنامه‌ها ارزیابی داشت. نهایتاً اینکه برنامه‌ها می‌بایست مبتنی بر درک صحیح از روابط و حلقه‌های علی باشد و آموزش و پژوهش و استفاده از تجربیات سایر کشورها می‌تواند راه‌ها را کوتاه کند و هزینه را کاهش دهد و زمان را کمتر، و هدفیابی را صحیحتر و سریعتر کند. در این میان انجام مستمر تحقیقات آکادمیک، پیش‌نیازهای اجرایی سیاستها را بصورت دقیق مشخص می‌سازد از این رو جهت‌گیری لازم را به بخش تحقیقات برای شناسایی مشکلات و مسائل و ارائه راهکارها و تعیین اولویتها گامی اساسی در تدوین و اصلاح برنامه‌های توسعه است.

۴-۴-۵. آموزش و اشتغال

ایران برای رقابت و بقا در عصر اطلاعات که جوهره آن خلاقیت و فرهیختگی است ناچار به اتخاذ راهبردهای مبتنی بر دانایی و خلاقیت در زمینه‌های مختلف بویژه آموزش نیروی انسانی، تدوین استراتژی‌های متناسب با تغییرات جهانی، جذب اندیشه‌های نخبگان ملی و جهانی در سازو کار کشور است. تامین نیروی انسانی مورد نیاز در جهت تحقق چشم انداز مستلزم تغییر رویکرد نظام آموزش عالی جهت ارتقاء کیفیت و همگرایی نظام آموزش عالی با تمامی حوزه‌های توسعه در نظام اجتماعی است. در این میان تغییر نگرش به منابع انسانی با توجه به تغییرات سریع محیطی در روند توسعه و برنامه‌ریزی برای متناسب سازی آموزش عالی با نیازها و تقاضاهای واقعی کشور، اهمیت اساسی دارد.

۵-۴-۵. مشارکت

در خصوص کارگزار برنامه‌های توسعه پنج ساله ج.ا.ا. باید بیان داشت که مخاطب برنامه توسعه دولت و یا نهادهای دولتی است. واگذار کردن و احاله غالب کنش‌ها در برنامه‌های توسعه بر دوش دولت، موجب شده برنامه به در بسیاری موارد به مثابه مجموعه درخواستهای مجلس شورای اسلامی از دولت باشد. که این امر هم دال بر فقدان تفکیک و بویژه ادغام نهادهای توسعه در نظام اجتماعی است و هم مدلول و تقویت کننده آن می‌باشد. به این علت برنامه‌های توسعه در رابطه شکننده و پر از کشاکش، دولت و مجلس محدود شده است. توسعه در هر جامعه - ای مستلزم نهادی شدن رفتارها و شکل‌گیری ساختارهای متناسب در جامعه است. نهادینه ساختن یک برنامه نیازمند فرآیندی است که طی آن برنامه از مشروعیت بالایی در نزد افکار عمومی برخوردار شده و نهایتاً اهداف برنامه به عنوان دغدغه عمومی در جامعه طرح شود و این مهم استمرار یابد. ایجاد تعهد و عزم ملی برای پی‌گیری توسعه در جامعه مستلزم برجسته سازی متغیرهای سیاسی و جامعه مدنی و اتخاذ رویکرد مشارکتی در تدوین سیاستهای برنامه توسعه است.

۶-۴-۵. محیط ناپایدار

برنامه‌های پنج ساله توسعه ج.ا.ا.، در بخش پیشبرد سیاست خارجی کشور بر مبنای نگرشی ایستا به محیط سیستمی و فقدان توجه به پارامترهای محیطی متحول شونده تدوین شده است. حال آنکه دوام و بقای برنامه‌های توسعه و امکان تحقق اهداف مندرج در آنها به قدرت انعطاف و انطباق آن با محیط بستگی دارد. برنامه‌های توسعه بایستی با مفروض داشتن سیستم باز با محیط خود در تعادل پویا قرار داشته باشند. تلاطم و ناپایداری محیطی خود یکی از داده‌های اساسی ورودی در فرآیندهای برنامه‌ریزی است که در صورت اتخاذ یک رویکرد

مناسب، منجر به تدوین برنامه‌هایی خواهد شد که با درجه بالایی از ناپایداری‌های محیطی نیز همچنان راهگشا و اثربخش باشند. رویکردهای برنامه‌ریزی راهبردی، اساساً برای مدیریت پیچیدگی و عدم قطعیت ناشی از ناپایداری‌های محیطی و به‌ویژه روندهای غیرقابل پیش‌بینی در آینده طراحی شده‌اند. برنامه‌های توسعه با این پیش‌فرض که جامعه مدام در معرض متغیرها و پارامترهای نوینی قرار می‌گیرد، بایستی طرح و تدوین شود؛ برنامه‌ای با انعطاف‌پذیری بیشتر و ساختار نرم‌تر که به کارگزاران توسعه امکان بالاتری در مشارکت و نقش بیشتری در اتخاذ تصمیمات و همچنین اعمال نظر می‌دهد.

۱. نتیجه‌گیری

مطابق یافته‌ها، برنامه‌های توسعه در ارتباط با عوامل متعددی است که می‌تواند آنرا تسهیل و یا تهدید کند و نهایتاً یافته‌های راهبردها نشان از ضرورت پیشبرد توسعه در قالب رویکرد سیستمی دینامیک، سازماندهی و جایابی شد. صورت بندی و جایابی مجموعه آسیب‌ها و به تبع آن راهکارهایی که در هر یک از تحقیقات برنامه‌های توسعه در قالب مفاهیمی همچون دستگاه نظری انسجام بخشی در برنامه‌های توسعه، تعامل درون داد و بیرون داد، پی‌گیری توسعه با محوریت پویایی درونی اجتماعی، گسترش همکاری‌های نهادهای توسعه طرح شده در قالب رویکرد سیستمی دینامیک امکان‌پذیر است. توسعه نیازمند اراده جمعی است و این مهم در پرتو احساس هویت همبستگی میان تمام اجزاء نظام اجتماعی حاصل می‌شود. اتخاذ رویکرد کل‌گرایی سیستمی دینامیک با توجه به معضل اصلی برنامه‌های پنج‌ساله توسعه ج.ا.ا. که از موازی‌کاری و تداخل نقش‌ها رنج می‌برد و ادغام ساختارها در فرایند توسعه در جامعه را ناتمام گذارده، برای

تدوین، تنظیم و مورد بازنگری و اصلاح مدام برنامه‌های توسعه بسیار راهگشا است.

بهره‌گیری از رویکرد سیستمی داینامیک کمک شایانی در داشتن یک دیدگاه کلی نسبت به مجموعه متغیرها و شناسایی چگونگی تاثیر این روابط متقابل بر کل سیستم می‌کند. این رویکرد با توجه به توانایی درک کل سیستم و همچنین تجزیه و تحلیل وابستگی‌های بین اجزای مختلف یک سیستم یکپارچه و در نهایت تامین بازخورد، به عنوان یک روش ایده‌آل برای تدوین برنامه‌های توسعه می‌تواند مورد بهره‌گیری قرار گیرد. (تویل، ۱۹۹۶: ۴۳) با این توضیح که در یک سیستم خطی و استاتیک، عوامل برونی موثر بر سیستم در تناسب ثابت با سیستم تعریف می‌شوند با این پیش‌فرض که متغیرهای سیستم در طول زمان رفتار ثابتی را از خود نشان می‌دهند. این رویکرد در مواجهه با تغییر و تحولات جامعه که از روند فزاینده خطی پیروی نمی‌کنند، از تبیین دقیق مسائل ناتوان است. از این رو رفتار غیرخطی و تعدد متغیرهای موثر در فرایند توسعه مستلزم بهره‌گیری از سیستم‌های داینامیکی به عنوان ابزار توانمندی است که برای تحلیل پدیده‌های غیرخطی هستند. بویژه این که اقدامات ناشی از سیاستگذاری توسعه بر محیط تاثیر گذاشته و در صورت غفلت از ساختار حلقوی سیستمی، اثرات پیش‌بینی نشده‌ای را ایجاد می‌کند. این رویکرد از دو ویژگی پویایی و ساختار بازخوردی برخوردار است. بر اساس ویژگی پویایی، ابعاد کم و کیفی سیستم در طول زمان دستخوش تغییر است و بر اساس ساختار بازخوردی، سیستم در فرایند تحول خود در هر مرحله به مرحله قبل و بعد، اطلاعاتی را می‌دهد. (وایت، ۲۰۱۱: ۶۹۶)

از یکسو برنامه‌های توسعه برای تجهیز منابع و تجهیز نیروها بایستی جامعه را در یک کلیتی همبسته تصویر کنند؛ بگونه‌ای که اجزای آن، برغم رقابتی که با

یکدیگر می‌توانند داشته باشند، گرایشی مشترک برای بقا و حفظ تعادل در نظام اجتماعی داشته باشند و رویکرد سیستمی جامعه را قادر می‌سازد تا از منابع انسانی خود بهره‌مند شود. از سوی دیگر تدوین برنامه‌های توسعه و پی‌گیری توسعه در چارچوب رویکرد سیستمی داینامیک این امکان را فراهم می‌سازد تا به مولفه‌های روابط با محیط برای حصول اطمینان از دریافت مداوم داده‌ها و تولید ستاده‌های قابل قبول، انعطاف‌پذیری در پاسخ به تغییرات محیطی، کارایی سازمان در تبدیل داده‌ها به ستاده‌ها و وضوح در ارتباطات توجه کافی صورت بگیرد. در این راستا بایستی نهادهایی جهت کسب اطلاعات لازم از عملکرد سیستم طراحی شده تا بازخورد مثبت و منفی را ثبت نموده و انحراف از هدف برنامه‌های توسعه را نشان داده و تصحیح نماید. جامعه و یا به اصطلاح ذینفعان، نقش تعیین‌کننده‌ای در تداوم حیات سیستم دارند. در صورت کاهش تمایل جامعه به استفاده از باز داده‌های خرده‌نظام‌هایی که کارگزار توسعه در آن حوزه هستند، امکان تداوم فعالیت و بقای بلندمدت سیستم در عرصه عمومی کاهش می‌یابد. در نگرش سیستمی پویا، حفظ ارتباط با محیط خارجی برای تحقق هدف و توسعه اهمیت حیاتی دارد، زیرا محیط خارجی هم منشأ تأمین منابع ورودی و هم مصرف‌کننده باز داده‌های خروجی سیستم است. بنابراین فعالیت در سیستم به منزله یک فراگرد مستمر تبدیل منابع ورودی به محصولات خروجی که با محیط خود در تعامل است. اثربخشی مستلزم آگاهی و تعاملات موثر با عوامل محیطی است. از این رو برای تحقق اهداف برنامه‌های توسعه، بایستی پارامترهای محیطی، به صورت مستمر و منظم، دریافت و پردازش شود و تصمیمات جدیدی در خصوص آنها اتخاذ گردد.

منابع

الف) فارسی

- ابراهیم آبادی، غلامرضا (۱۳۸۲)، «درباره لایحه برنامه چهارم توسعه؛ توسعه سیاسی در برنامه چهارم توسعه»، مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، اسفندماه.
- آذر، عادل و همکاران، (۱۳۹۲)، «تحلیل چالش کیفیت آموزش عالی در برنامه پنجم توسعه»، راهبرد فرهنگ، شماره بیست و یکم، بهار.
- ارغوانی پیرسلامی، فریبرز (۱۳۹۱)، «سیاست دفاعی-امنیتی جمهوری اسلامی ایران در پرتو قانون برنامه پنجم توسعه»، مجله سیاست دفاعی، سال بیستم، شماره ۷۸، بهار.
- اشتریان، کیومرث، سمانه کشور دوست، فاطمه حاجی احمدی (۱۳۹۳)، «بررسی تاثیر عوامل سیاسی بر اجرای برنامه پنجم توسعه»، پژوهشنامه علوم سیاسی، پاییز، شماره ۳۶
- انتظاری، یعقوب (۱۳۸۸)، «ارائه الگویی برای هماهنگ سازی نظام آموزش عالی با تحولات مبتنی بر دانش در نظام اشتغال؛ مورد مطالعه برنامه توسعه پنجم»، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی، شماره ۵۳.
- ایمان، محمد تقی (۱۳۷۷)، «مجموعه مباحث و مقاله‌های اولین همایش تدوین برنامه سوم توسعه کشور»، جلد ششم، سازمان برنامه و بودجه.
- ایمان، محمد تقی و نوشادی، محمود رضا (۱۳۹۰)، «ارزیابی پارادایمی های توسعه اقتصادی-اجتماعی جمهوری اسلامی ایران»، مجله سیاسی اقتصادی، شماره ۲۸۶، زمستان.
- بهروز هادی زنون (۱۳۸۹)، «بررسی نظام برنامه ریزی اقتصادی در ایران (دوره قبل از انقلاب اسلامی)»، تهران؛ مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی.
- پناهی، محمد حسین (۱۳۷۵)، «تحقیقات ارزیابی برنامه‌های اجتماعی-اقتصادی و نقش آن در تنظیم برنامه‌های توسعه»، تهران؛ مجله مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی، شماره ۹۳.
- پناهی، محمد حسین (۱۳۷۱)، ضرورت ارزیابی علمی برنامه های توسعه و وضعیت آن در ایران، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۳ و ۴، صص ۹۶ - ۷۴.
- پورسید، بهزاد (۱۳۸۲)، «درباره لایحه برنامه چهارم توسعه؛ بازخوانی حقوقی برنامه»، مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، دفتر بررسی های حقوقی، شماره مسلسل ۶۹۰۸.

فرا ترکیب نقاط ضعف و... ۱۰۳

- تاری، فتح اله، علوی منش، محسن (۱۳۹۰)، «بهبود فضای کسب و کار در برنامه پنجم توسعه»، *مجله مجلس و پژوهش*، سال ۱۸، شماره ۶۷.
- جهانگرد، اسفندیار، ورمیاز، حسن (۱۳۹۱)، «بررسی تطبیقی نظام های برنامه ریزی ایران طی برنامه های قبل و بعد از انقلاب اسلامی»، تهران، دفتر مطالعات برنامه و بودجه، مهرماه.
- حسن عابدی جعفری، داود سلمانی و محبوبه رادمند (۱۳۸۹)، «بررسی نیازهای منابع انسانی برنامه پنجم توسعه: رویکردی آینده پژوهی»، *فصلنامه راهبرد*، سال نوزدهم، شماره ۵۶، پاییز.
- حسین قریب (۱۳۸۹)، «کنکاشی پیرامون انواع نگرشها در باب تعامل جهانی: با تاکید بر برنامه های توسعه جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه بین المللی روابط خارجی*، سال دوم، شماره ششم، تابستان.
- حیدری، عبدی (۱۳۸۵)، «ضرورت هماهنگی برنامه های آموزش عالی با برنامه های توسعه کشور»، *موسسه آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی*.
- خضری، محمد (۱۳۸۹)، «دورنمای محیط کسب و کار در لایحه برنامه پنجم توسعه»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال سیزدهم، شماره دوم، تابستان.
- داودی، رسول (۱۳۷۵)، «روش شناسی ساختار آموزش عالی در برنامه های پنج ساله توسعه، در بخش آموزش عالی»، *کتاب دکتری، بخش فناوری و پژوهش دانشگاه آزاد تهران*.
- دفتر مطالعات برنامه و بودجه (۱۳۸۸)، «درباره برنامه پنجم توسعه: آسیب شناسی برنامه های توسعه در ایران»، خردادماه.
- دفتر مطالعات برنامه و بودجه (۱۳۷۸)، «نقد روش شناسانه لایحه برنامه سوم»، *مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی*، مهر.
- دفتر مطالعات سیاسی (۱۳۸۲)، «درباره لایحه برنامه چهارم توسعه: چارچوب مفهومی: ویژگی های نظام جهانی و کیفیت تعامل حوزه های داخلی و خارجی»، *مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی*، اسفندماه.
- دلورپور، مصطفی و همکاران (۱۳۸۹)، «بررسی لایحه برنامه پنجم توسعه - دفاعی، سیاسی و امنیتی»، *مطالعات سیاسی مجلس شورای اسلامی*، خرداد ماه.
- دلیرپور، پرویز (۱۳۸۶)، «تأملی نظری در موانع ساختاری تدوین راهبرد ملی توسعه در ایران»، *مجله سیاست*، تابستان - شماره ۲.

۱۰۴ فصلنامه دولت پژوهی

رشیدی، مصطفی و علی راد(۱۳۸۷)، «مدل شبکه ای حاکمیت و اداره؛ رویکردی جایگزین برای نظام تدوین برنامه های توسعه در ایران»، *فراپند مدیریت و توسعه*، شماره ۷۰، زمستان. رشیدی فر، پروانه(۱۳۸۴)، «بررسی روند تغییرات نیروی انسانی دستگاه های اجرایی استان قم از نظر تطابق با اهداف برنامه سوم توسعه طی سال های ۸۲-۷۹ و بررسی علل آن». *پایان نامه /ارشد*. دانشگاه تهران.

رضا شیرزادی و سپیده سوزنی شیروان(۱۳۹۱)، «ملاحظات جنسیتی در برنامه های پنج ساله توسعه ایران»، *فصلنامه تخصصی علوم سیاسی*، سال هشتم، شماره بیست و یکم، زمستان.

رضا شیرزادی، الهام سخایی(۱۳۹۰)، «جهانی شدن و برنامه ریزی توسعه در ایران»، *مطالعات سیاسی*، تابستان، شماره ۱۲

رضائی، محمد حسین(۱۳۹۱)، *مطالعه عدالت اجتماعی در برنامه های توسعه از نگاهی نو*، مجله مدیریت/اسلامی، پاییز و زمستان- شماره ۴

زعفران چی، لیلا سادات(۱۳۸۵)، «زن و خانواده در چهار برنامه توسعه»، *مجله مطالعات راهبردی زنان* - پاییز - شماره ۳۳

سازمان برنامه و بودجه(۱۳۷۷)، «سابقه برنامه ریزی برنامه در ایران، مرکز مدارک اقتصادی اجتماعی سازمان برنامه»، *دفتر/اقتصاد کلان*، معاونت امور اقتصادی و هماهنگی.

سپهری مقدم، بتول(۱۳۸۴)، «جایگاه زنان در برنامه های توسعه کشور»، *مجله اقتصادی*، مهر و آبان- شماره ۴۷ و ۴۸

سجادی، حمید(۱۳۹۳)، «آسیب شناسی امکان پذیری نظارت و کنترل در برنامه های توسعه ایران»، *دو فصلنامه علمی پژوهشی دانش سیاسی*، شماره دوم، پاییز و زمستان.

سیاری، علی اکبر(۱۳۸۸)، «بازنگری تجارب برنامه های آموزش عالی در برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی*، شماره ۳، صص ۲۶-۱۳

سینایی، وحید(۱۳۸۲)، «درباره لایحه برنامه چهارم توسعه؛ جایگاه سیاست و روابط خارجی در برنامه های اول تا چهارم توسعه»، *معاونت پژوهشی مجلس شورای اسلامی*، اسفندماه.

شکوئی، الهام(۱۳۸۹)، «درباره لایحه برنامه پنجم؛ پیش نیازهای اجرایی برنامه»، *دفتر مطالعات برنامه و بودجه*، خردادماه.

فرا ترکیب نقاط ضعف و... ۱۰۵

صدیقی، مرضیه (۱۳۷۵)، نقش تحقیقات اجتماعی، اقتصادی درباره‌ی مسائل زنان در برنامه‌های توسعه و شرح اقدامات انجام شده در این زمینه»، مجله مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی - شماره ۹۳

عزیز نژاد، صمد (۱۳۸۷)، «ارزیابی انطباق قانون برنامه چهارم توسعه کشور با اهداف سند چشم انداز»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

عزیزخانی، فاطمه (۱۳۸۷)، «آسیب شناسی برنامه های توسعه در ایران. تهران: شبکه تحلیل گران تکنولوژی ایران (ای تان)»، گروه مطالعات برنامه و بودجه (گروه برنامه).

غلامپور، اسدالله (۱۳۷۳)، دانشگاه علامه طباطبایی، استاد راهنما حمید ناظمیان، ارزیابی خصوصی سازی در برنامه اول توسعه اقتصادی.

فیروز توفیق (۱۳۸۵)، برنامه ریزی در ایران و چشم انداز آینده آن، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی.

قبادی، شهلا (۱۳۸۵)، سیستم دینامیک (کاربرد از تفکر سیستمی)، تهران: سازمان مدیریت صنعتی. کاکوجویاری، علی اصغر (۱۳۸۴)، «آموزش پرورش مبتنی بر مدرسه: مبنای پیشنهادی برنامه چهارم توسعه»، تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت.

کیانی، منوچهر (۱۳۷۸)، «مروری بر برنامه ریزی در ایران و تحلیلی بر برنامه سوم توسعه این برنامه توسعه است یا رؤیا پروری؟!»، مجله گزارش، مهر - شماره ۱۰۴.

گزارش اقتصادی سال (۱۳۸۵)، «نظارت بر عملکرد دوساله اول برنامه چهارم توسعه»، معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور.

معاونت پژوهش‌های اقتصادی (۱۳۸۵)، «آسیب شناسی نظری برنامه های توسعه اقتصادی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی»، پژوهش نامه اقتصاد، شماره ۳، بهمن.

مومنی، فرشاد، ارضومچیلر، سمیه و هنردوست، عطیه (۱۳۹۳)، «بررسی وضعیت زنان در برنامه های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پس از انقلاب»، نشریه زن در فرهنگ و هنر، دوره ۶، شماره ۱، بهار.

میدری، علی (۱۳۷۸)، «نگاهی به نظام برنامه ریزی برنامه سوم»، معاونت پژوهشی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، اردیبهشت.

هادی زنوز، بهروز (۱۳۸۹)، «بررسی نظام برنامه ریزی اقتصادی در ایران»، تهران، مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی.

ب) انگلیسی

- Barlas, Y. & H. Yasarcan.(2006). “Goal Setting, Evaluation, Learning and Revision: A dynamic Modeling Approach”. *Evaluation and Program Planning*. Vol. 29. No. 1. pp. 79-87.
- “Czech Republic: Integrated planning and assessment of national development plan”, (۲۰۰۵), *United Nations Environment Programme*, pp: 22-25. Retrieved on November 13, 2014 from, <http://www.unep.ch/etb/areas/pdf/Czech%20ReportFINA L.pdf>
- Dalal-Clayton, Barry and Stephen Bass (2002): “Sustainable Development Strategies: *a Resource Book*”. London: Earthscan.
- “Developing National Sustainable Development Strategies in Post-Conflict Countries” - WORKING DRAFT –United Nations Department of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, accessed 22 September 2014 <http://sustainabledevelopment.un.org>
- “Development Plans; Guidelines for Planning Authorities, Government of Ireland”, *THE STATIONERY OFFICE, DUBLIN*, June, 2007.
- Diejomaoh, V.P. (2008), “National Development Planning, Markets and Development in Nigeria”. Being text of a paper presented at the Annual Public lecture of the Nigeria Economic Society, Sheraton Hotel and Towers, Abuja, 18th March.
- egger M, Smith GD, Phillips AN. (1997), “Meta-analysis: Principles and procedures”. *BMJ* December.
- Finfgeld D. Metasynthesis, (2003) “the state of the art – so far”. *Qualitative Health Research*.
- Gabriel Moti, “Development plans and visions as a strategy for sustainable development: The experience of Nigeria”.

- Ukertor, *Department of Public Administration, University of Abuja*, P.M.B. 117, Abuja, Nigeria. 2009.
- “HANDBOOK ON PLANNING, MONITORING AND EVALUATING FOR DEVELOPMENT RESULTS”, United Nations Development Programme, 2009, *New York, Handbook Website: <http://www.undp.org/eo/handbook>*
- Hunter, J. E & Schmidt, F. L. (2004). “Methods of Meta Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings”, (2nd ed.). New Bury Park, C. A.: *Sage Publication*.
- Jhingan, M.L. (2005), “The Economics of Development Planning”. New Delhi. Vrinda Publications Ltd.
- Noblit GW, Hare RD. (1988) “Meta-ethnography: Synthesizing qualitative studies”. Newbury Park, CA: *Sage*.
- Obser, Andreas (2003): “Managing Policy Coherence”, Briefing Paper No 3. On *behalf of GTZ-SMCP*. Jakarta, Indonesia: GTZ.
- Patrina Dumaru, “Fiji National Assessment Report: A Background Document for the Formulation of the National Sustainable Development Strategy”, July, 2006
- Schreiber R, Crooks D, Stern PN. (1997), “Qualitative metaanalysis. In: Morse JM, editor. Completing a qualitative project”: Details and dialogue Thousand Oaks, CA: *Sage*.
- Shayne Gary Michael, Kunc Martin; Morecroft John D.W. “System dynamics and strategy” ; *System Dynamics Review* Vol.24, No.4, (Winter 2008): 407-429
- Sterman, J. D. (2002). “All Models Are Wrong: Reflections on Becoming a Systems Scientist”. *System Dynamics Review*. No. 18.
- “The DAC Guidelines Strategies for Sustainable Development, Paris, Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)” Publications, 2001, Retrieved October 31, 2014 on <http://www.oecd.org/dac/environment-development/2669958.pdf>

- The Organization for Economic Co-operation and Development, Evaluating Development Activities: 12 Lessons from the OECD DAC, *OECD Publications*, 2013.
- Torabi, Yama 2007: *Assessing the National Solidarity Program: The Role of Accountability in Reconstruction*. Kabul and London: IWA and Tiri.
- Towill, D.R. (1996), "Industrial dynamics modeling of supply chains". *Logis. Info. Manage.* Vol. 9, pp. 43-56.
- Twelfth five year plan (2012/2017) "Planning Commission, Government of India", 2013.
- V. B. Stanbery (1942) "Evolution of a Regional Development Plan", *Journal of the American Institute of Planners*, 8:3, 3-10.
- White, A.S. (2011), "Acontrol system project development model derived from system dynamics". *Intl. J. Project Manage.* Vol. 29, pp. 696-705.
- World Bank 2005a: "Toward a Conflict-Sensitive Poverty Reduction Strategy: Lessons from a Retrospective Analysis". Available at <http://www.reliefweb.int/rw/lib.nsf/db900SID/EVIU-6EHGL8?OpenDocument> (accessed 15 October 2014).